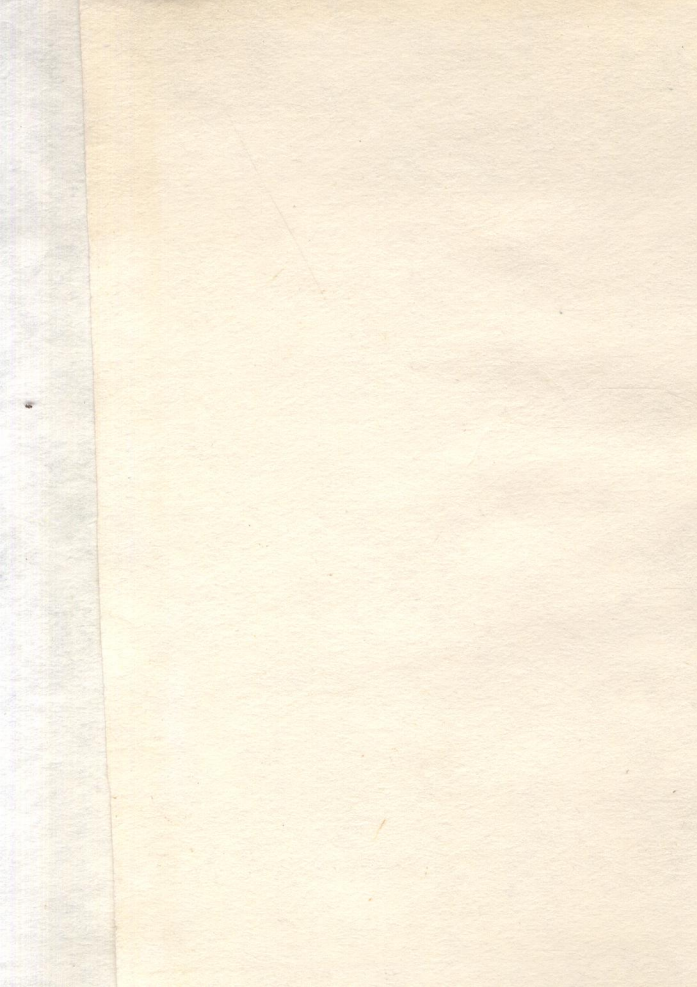

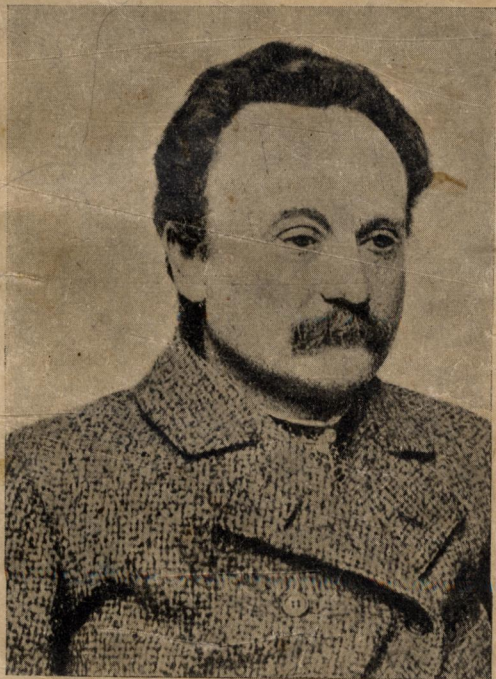
Л. Франко

Добрый
заробок

02
І. ФРАНКО

ДОБРИЙ ЗАРОБОК

1999

БЛІОТЕКА ГАЗЕТИ „ПРОЛЕТАРСЬКА ПРАВДА“

І. ФРАНКО

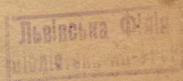
~~891.79-3~~

~~Ф 83~~

ДОБРИЙ ЗАРОБОК

ОПОВІДАННЯ

~~88026~~

БІБЛІОТЕКА ГАЗЕТИ
„ПРОЛЕТАРСЬКА ПРАВДА“

4.

14.

Бібліографічний опис та шифри
для бібліотечних каталогів на цю
книгу вміщено в «Літопису Укра-
їнського Друку» та в «Картковому
репертуарі» Української Книжко-
вої Палати.

~~166~~ 09

Книг 71813 87vii 45

8261

I

4-559

Київськ. Окрліт № 936
Трест „Київ-Друк“
6-та друк. вул. Леніна 19.
Зам. 1362—30.000—1928

ДОБРИЙ ЗАРОБОК

ДОБРИЙ ЗАРОБОК

Я чоловік бідний. Ґрунту нема й крихітки, всего-на-всього одна хатина, та й то стара. А тут жінка, діточок двоє, коби здорові; треба чимось жити, треба якось на світі держатися. Два хлопчики в мене — один чотирнадцяти, а другий дванадцяти літ — пастишать у добрих людей, та й за те мають їду й одежину яку таку. А жінка пряде, також дещо заробить. Ну, а в мене старого який заробок? От піду десь-колись до близького зрубу, наріжу березини та липнаю мітовки ¹⁾ через тиждень, а в понеділок беремо з жінкою по звязкові на плечі, та й на торг до Дрогобича. Не великий це з того й заробок, по три, чотири крейцарі за мітлу, а панові заплати за пруття, ну, то мало що й лишиться. Але що діяти, треба заробляти, треба як мож своїм світом токанити.

Та й що за життя наше! Бульба та борщ, часом деякі крупи, та й хлібець, який лучиться: житній, то житній, а ячмінний або вівсяний, то

¹⁾ Мітовка — мітла.

й за це дякувати. Ще як літо, то півбіді біда. Чоловік дещо заробить у багатшого: тут роїв у пасіці припильнуєш, там у саду ночуєш, коло сіна та снопів поробиш, а ні, то з саком підеш у потік, рибу деяку спіймаєш, або досвіта губ деяких із ліса наднесеш, — ну, а в зимі всього того не стає. Що від людей за роботу дістанемо, тим і заносимося, а нераз то й голодом дебеліємо. От як то бідні халупники!

Ну, видите, а ще знайшовся добрий чоловік, що позавидів і нашим достаткам! Дістоді-то ¹⁾): забагато, діду, в тебе добра, розтовстієш занадто, розгуляєшся! Так от тобі на! Та й всипав такого, що господи, твоя воля!

Слухайте, як то було.

Іду я собі раз містом, мітли, звязані докупи, несу на дрючку на плечах, іду та й роззираюся довкола, чи не киває хто на мене, або чи не кличе де: «Чоловіче, чоловіче, а по чому мітли?» А тут народу довкола, звичайне, торгова дни-на. Зиркаю я довкола, виджу, іде позад мене якийсь панок, горбатий, головатий як сова, а очі в нього сірі та недобрі, як у жаби. Іде та все на мене поглипує. Я став, гадаю, може чого хоче, а він нічого, став і собі та й дивиться в другий бік, ніби то йому про мене й зовсім байдуже. Іду я далі, він знов за мною. Мені якось зробилося недобре. — Пек тобі, бідо! — гадаю

¹⁾ Дістоді-то — немов-би то.

собі,— що це таке? — Аж тут жінка з боку кричить:

— Чоловіче, чоловіче, по чому мітли?

— По п'ятаку — кажу.

— Ну, як по п'ять? Нате вам три.

— Давай чотири!

— Ні, три.

— Ні, чотири.

Сторгували ми за півчверта крейцара. Я свою в'язанку з плечей, розв'язую собі спокійно, даю жінці мітлу, — аж тут і горбатий панок за мною.

— По чому мітовки продаєте? — питає мене.

— По п'ять крейцарів, паночку, — кажу. — Купіть, мітли добрі.

Він узяв одну, потребував... ¹⁾.

— Так, так, — каже, — нема що й казати, добрі. А ви відки?

— З Манастирця.

— Так, так, з Манастирця. А ви часто мітовки продаєте?

— Ні, не часто. От так раз на тиждень, у понеділок.

— Ага, ага, що-понеділка! А багато так в один понеділок продаєте?

— А, як трапиться, паночку, часом я й жінка попродамо всі, що винесемо, а часом і не попродамо.

¹⁾ Потрібувати — попробувати.

— Гм, то ви з жінкою! Обое, значить, по
отакому звязкові виносите?

— Та так, прошу пана. Часом по такому,
часом і по більшому.

— Ага, ага! А багато так за тиждень міто-
вок можете зробити?

— Та то, прошу пана, як до потреби. Літом
продається їх менше, то менше й роблю. А
в-осени та в зимі, то більше того товару йде.

— Так, так, розуміється! Бо то, видите, я
ліверант¹⁾ до цісарських магазинів, то мені-би
треба таких мітовок багато, так зо сто. Могли-би
ви на другий тиждень зробити мені сто мітел?

Я поміркував трохи та й кажу:

— Чому ні, зроблю. А де пану донести?

— От тут,— каже пан, та й показав на один
лім.— Але пам'ятайте, принесіть. Я вам зараз і
заплачу. А по чому, кажете, одна?

— Та вже як пан стільки беруть на гурт,
то я спущу танше, по чотири.

— Ні, ні, ні, не треба, не спускайте! Я за-
плачу й по п'ять!

— Бог най панові дасть здоров'ячко!

— Ну, ну, бувайте здорові! А пам'ятайте,
від нині за тиждень приходіть!

Та й з тим словом панок поштикульгав собі
кудись, а я лишився.— От то,— гадаю собі,—
якийсь лепський пан, навіть не каже спускати з
ціни, а на таку суму мітлів замовляє! Таже то

¹⁾ Ліверант — приставник.

ціла п'ятка¹⁾ буде, господи! А я вже й зачав був зле помишління на нього мати, як він отак за мною стежкував. Ну, дай йому, господи, вік довгий! Прецінь хоть раз мені добрий заробок трапився!

Швидко я кинувся за своєю старою.

Попродали ми свій товар, чи й не попродали, купили соли, сірників, чого там іще нам було треба, та й додому. Кажу я старій, що от так і так, заробок добрий лучився, буде за що й податок заплатити, ще й для неї на зиму підшиття²⁾ буде. Вона й собі-ж зраділа.

— Треба буде,— каже,— взятись обоїм, а то ти сам за тиждень не зробиш усеї роботи. То я вже своє все відложу!

Добре. Отак гуторячи, поспішали ми трохи-що не підбігцем додому, щоби, бачите, часу не тратити.

Зараз того-ж дня прихопилися обоє, як до гарячого борщу. Пруття наносили цілу стирту,— фабрика в хаті! Я гилля обламую, вона листя обчімхує, аж їй шкіра з долонів позлазила, а я відтак грубші кінці ножиком чехолю, складаю, в'яжу, держакі стружу — кипить робота. Прийшлося до неділі, ціла сотня мітел готова і в звязки по п'ять-двадцять пов'язана. Так уже й приладжено, що кожне з нас бере по два такі звязки на перебесаги: через плече ужовка, один

¹⁾ П'ятка — п'ять карбованців.

²⁾ Підшиття — пришиви.

зв'язок на груди, а другий на плечі звисає. В понеділок беремо ми добрі дрючки в руки, зв'язки на себе — чеши до міста! Спека така, що крий мати божа! З нас цюрком поти ллються, в горлі пересохло, ну, але що робити! Коли заробок, то заробок.

Приходимо до міста, всі на нас очі повивалювали. Що то, не бачили ще, щоби хто коли такі великі зв'язки ніс.

— Слухайте, чоловіче, — посмішковуються з нас, — а ви де коні продали, що самі фіру пруття двигаєте?

— Чоловіче, чоловіче, — кричать другі, — а в кого то ви березовий лісок купили? Чи ви на продаж лісок березини з бабою до міста принесли? Що хочете за лісок березини?

А ми нічого. Ледве дихаємо, а йдемо, аж очі з голови лізуть. Дав бог, якось ми долізли аж до того дому, де пан казав чекати. Прийшли перед ґанок та й телевх оберемками на землю, а самі мов неживі попадали на ті оберемки та й відсапуємо так, що аж язики повивішували. Нема, нема, аж тут вікно скрип, наш панище визирає.

— Ага, — каже, — то ви, чоловічку?

— Так, прошу пана, то я з мітлами.

— Добре, добре, я зараз до вас вийду.

Запер вікно. Ми чекаємо. По добрій хвилі вийшов.

— Ну, що-ж ви, принесли мітовки?

— Так, прошу пана, сто, як пан казали.

— Ага, ага, то добре. Але знаєте, що я їх тепер не потребую, візьміть собі, най у вас іще будуть до якогось часу, або й можете їх попродавати... А мені як буде треба, то я вам перекажу. А тепер нате вам отцей квиток, покажете війтові, то він уже вам скаже, що маєте робити.

— Ба, а то як,— кажу я.— То пан замовили, а тепер не беруть?

— Ні, не беру,— каже він лагідненько,— бо мені тепер не треба. Але ви не бійтеся, я вас не забуду. Ось вам той квиток, нате!

— На що мені вашого квитка? Що я з ним ізроблю?

— Возьміть, возьміть,— каже він.— А в тім, як не хочете, то як схочете. А тепер ідіть собі з богом.

Я вже, правду кажучи, хотів поставитися до нього з язиком, але він обернувся та й шухть назад до хати. Ми зісталися мов водою зілляті. А далі, що діяти, забрали мітли та й пішли на торг, щоби хоть що-то розпродати.

Аж ось так десь за тиждень кличе мене війт.— Що за біда?— гадаю собі. Прихожу, а війт сміється та й каже:

— Ну, діду Паньку (мене всі звуть дідом, хоть я не такий то ще й старий), маєш благовісника.

— Якого благовісника? — кажу та й дивуюся.

— А от якого, ади! — тай вийняв папір, той самий, що мені той пан оногди давав, розвернув його та й став читати щось таке, що я ані капиночки не зрозумів, крім свого власного імени.

— Ба, та що тут таке сказано? — питаю.

— Сказано, діду, що ти великий багач, по сто мітлів що-тижня продаєш, гроші лопатою загібаєш, тай велено поставити тобі отцю п'явку.

— Яку п'явку? — питаю я, вухам своїм не вірячи.

— Аркушок, небоже.

— Аркушок? Ба, та який аркушок? Для кого?

— Ей, діду! Не чинися глухим, коли тобі не позаступало! Адже-ж не для мене, а для тебе! Маєш платити по-при домовий ще й заробкового податку п'ятнадцять ринських річно.

— П'ятнадцять ринських річно? Господи! Ба, та за що?

— За мітли! Чуєш, що пан комісар податковий подав тебе на аркушок і каже, що ти по сто мітлів на тиждень продаєш.

Я став, як той, кажуть, святий Семен Стовпник, що п'ятдесят літ на однім місці стовпом стояв. Так, як-би я чемериці наївся.

— Пане вуйці,—кажу згодом,—я не буду платити.

— Мушиш!

— Ні, таки не буду. Що мені зробіте? Що голий за пазуху сховає? Адже знаєте, що на мітлах я й у цілім році ледве п'ятнадцять ринських зароблю.

— Що я маю знати? Пан комісар мусить ліпше це знати! — каже вїйт.— Моя річ стягнути

податок, а не хочеш дати, то я здекутника ¹⁾ вишлю.

— Овва! шліть хоть зараз! У мене здекутник здохне, заки що знайде.

— Ну, то продамо хату й грядки, а вас на чотири вітри. Цісарське не сміє пропасти!

Я зойкнув, мов підрізаний.

— А видиш,— каже війт.— Ну що, будеш платити?

— Буду,— кажу,— а сам собі своє гадаю.

Минули три роки. Я не платив ані крейцара. Як приходила здекуція, то ми з бабою ховалися в лози, мов від татар, а хату замикали. То ті здекутники прийдуть, покалатають, поклинуть, та й потечуться далі. Два рази хотіли добуватися силоміць до хати, та оба рази добрі люди відпросили, але на четвертий рік урвалося. Ні просьби, ні плачі не помогли. Рештанції ²⁾ на мні назбиралося щось на шістдесят ринських. Наказали з міста зараз ізложити гроші, а як ні, то хату пустити на ліцитацію. Я вже й не тікав нікуди, виджу, що нічого це не допоможе. Ну, та й що? Назначили ліцитацію, отаксували все моє добро на круглих шістдесят ринських. Приходить той день, тарабаннять, кличуть купців... «Хто да венци?» ³⁾ — еге, коли-бо ніхто й стільки не дає. Десять... дванадцять... ледве на п'ятнадцять ринських витягли, та й за те й продали. А я в сміх, та й кажу до війта:

¹⁾ Здекутник, ексекутник — той, що збирає податки.

²⁾ Рештанція — старий податок і кара на нього.

³⁾ Венци — з польського, більше.

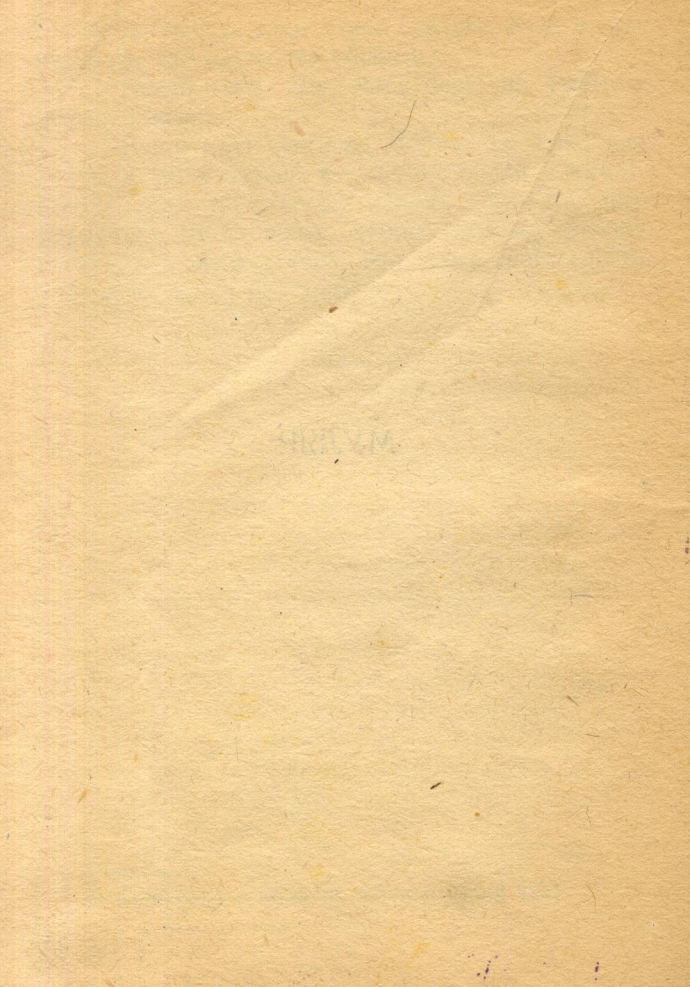
— А видите, таки я вас іздузив! Хіба я вам не казав, що голого не обідреш?

— Нехай тебе, діду, мара бере, на який ти спосіб узявся!

— Нашу хату закупив Йойна на хлів для телят, а ми з бабою, як видите, пішли в комірство¹⁾. Знов по старому жиємо, доки бог віку подовжить. Вона пряде, хлопці людську худобу пасуть, а я мітли роблю. Тай якось своїм світом торочимо, хоч і без аркушка.

¹⁾ Комірство — комірне, жити в чужій хаті.

МУЛЯР

МУЛЯР

Ах, той стук, те калатання, ті крики на вулиці як раз проти мого вікна проганяють усяку думку з моєї голови, не дають мені й на хвилю спокою, відривають від праці! І нікуди мені подітися, нікуди сховатися від того невгамовного стуку: від рана до вечора він не перестає, а коли ляжу спати, змучений денною спекою, то чую його виразно навіть у сні. І вже цілі два місяці так, подумайте собі! Відколи напроти моїх вікон почали мурувати оту нещасну каменицю, відтоді я не написав ані одної стрічки, і стук та калатання не вгавали в моїх вухах.

Не можучи сам нічого робити, сідаю день-денно у вікні й дивлюся на роботу інших. Вид руху, бігання, праці кількадесятьох людей, що вертаються і нишпорять у тім тіснім місці, мов мурашки в купині, прогонює нервові роздрознення. Я успокоююсь, дивлячись, як помалу-малу під руками тої маси робучого люду росте велика камениця, як здвигаються вгору її мури, як шипить та куриться вапно, що його гасять у великих дощаних скринях та спускають відтак у ями, як мулярі

тешуть цегли, допасовуючи їх до належного місця, як жінки й дівчата носять цемент у цебриках, у яких крізь вуха просилено дрючок, як помічники, зігнені в дугу, на деревляних носилках, ярмом накладених на плечі по оба боки шиї, двигаютъ цегли горі руштуванням. Уся важка, щоденна робота тих людей проноситься переді мною мов хмара, і чуючи їх крики, жарти та розговори, я й сам про себе забуваю, немов тону в якімось безбережнім непрозорім тумані, і швидко, невловимо пливе година за годиною, день за днем.

Лиш ті підмайстри зі своїм криком, зі своєю лайкою, погрозами, наругами та самоволею над робітниками виривають мене з того непрозорого туману, нагадують живу, погану дійсність. Їх лиш двоє, а прецінь усюди їх повно; всі робітники мовкнуть і хиляться, де який із них проходить. Нічим їм не догодити, ніщо їм не в лад, на все в них готова наруга, готове гнівне, згідне слово. А нехай-но котрий робітник посміє відізватися, боронитися або впімнутися за товаришем,—зараз лице пана підмайстра наливається кров'ю, з уст прискає піна, і мається-ж тоді від нього винуватець! І то ще добре, коли йому дозволять терпіти, коли не наженуть в цій хвилі від роботи! Адже вони тут повні пани, їх власть над робітниками необмежена, а, нагнавши одного, вони зараз-же надіблюють чотирьох, що ще й напрошуватись будуть на місце пропнаного. О, нинішнє літо для підмайстрів жниво! Вибирай лишень і з платні вривай скільки хочеш, нічого не скажуть робіт-

ники,— а як котрий схоче пожалуватися будівничому — геть його, нехай гине з голоду, коли не хотів бути покiрним!

Одного дня, коли я, як звичайно, сидючи в вікні, поглядав на роботу, вчинився нараз крик на самій фронтівій стіні. Причини крику я не бачив, чув тільки, як підмайстер кинувся до одного робітника, понурого, високого муляра середніх літ, і почав ганьбити його останніми словами. А той нічого, похилився і дальше робить свою роботу. Але підмайстра ця вперта, понура мовчанка розлютила ще більше.

— Ти, злодію, ти, драбе, кримінальнику, зараз мені забирайся відси! — кричав запінений підмайстер, чимраз ближче надскакуючи до робітника.

Я бачив, як понуре, нахилене над цеглою лице муляра чимраз більше червоніло, мов жаром наливалось. Він затис зуби і мовчав.

— Чи маю сто разів до тебе говорити, ти, шибенику, голодранче, розбійнику один, га? Марш відси, зараз забирайся, бо скинути кажу!

Робітник очевидячки боровся сам із собою; його лице аж посиніло. Вкінці, не випростовуючись, підвів трохи голову, і звільна, з невимовною погордою в кожному звуці процідив:

— Хлоп хлопом! Мудь мудьом!

Підмайстер на хвилю немов застив на місці при тих словах. Очевидно примівка мулярева вразила його в саме болюче місце: він був з хлопського роду, тепер, ставши «паном підмайстром»,

дуже стидався свого походження. Тож по хвилевім остовпінню він вибухнув повною силою пари.

— Так? Так ти до мене? Чекай-же, я тобі покажу! Я тебе навчу! Марш!

Робітник не рухався з місця і робив своє.

— Забирайся, опришку! Махай до сто бісів, бо ведю поліція закликати!

Робітник уперто ценькав молотком о цеглу. Тоді підмайстер прискочив до нього, вирвав йому молоток із руки і шпурнув на вулицю. Розлючений муляр заскреготав зубами і випростувався.

— Якого ти біса мене вчепився? — крикнув він. — Чого ти від мене хочеш?

— А! Так ти грозиш? — ревноу підмайстер. — Гвалту! Гвалту! Розбійник!

На той крик прибіг другий підмайстер і оба сполученими силами кинулись на муляра. Той не опирався. Кулаки посипались на його плечі; супроводжений стосунами, німий, з лютости й розпуки він зійшов із руштування і взяв на плечі свій мішок з начинням.

Інші робітники, що бачили цілу ту справу, мовчки працювали, похилені над цеглою і закусуючи зуби. Ніхто з них не писнув ані слова.

— Лиш ти не йди на зломану голову, опришку, Довбущуку поганий! — крикнув підмайстер з муру і погрозив відходячому кулаком.

Другого дня я встав рано і виглянув крізь вікно. На вулиці ще було тихо. Робітники тільки-що сходилися «на фабрику». Я дуже зачудувався, побачивши між ними прогнаного вчора муляра.

Зацікавлений, я почав дивитися, що з того буде, як прийде підмайстер. Інші робітники мало бесідували з собою, а до відігнаного й зовсім ніхто не підходив, він стояв з прибока коло паркану. Аж ось і підмайстер надійшов, фукаючи чогось, як ковальський міх. Він швидко озирнув робітників; його гнівний погляд зупинився на прогнанім учора мулярі.

— А ти, опришку, знов тут? А ти чого тут? Хто тебе потребує?

— Пане підмайстер,— озивається робітник, підступаючи два кроки (серед загальної тиші чути, як тремтить його насилу здавлюваний голос),— пане підмайстер, майте обачіння. Що я вам зробив? За що ви мене хліба збавляєте? Адже знаєте, що тепер роботи ніде не знайду, а дома...

— Марш ти мені, кримінальська мордо! — ревноу підмайстер, котрому нині не в лад була покірлива статъ, так як учора вперта, понура мовчанка.

Муляр звів голову, взяв під паху свій мішок з начинням і пішов.

Цілий тиждень потім що-рана я бачив ту саму сцену на вулиці. Відігнаний муляр очевидно не міг ніде знайти роботи і що-рана приходив просити підмайстра, щоб прийняв його. Але підмайстер був твердий як камінь. Ніякі просьби ані заклинання не порушували його, і чим більше муляр гнувся та хилився перед ним, чим глибше западали в голову його потускнілі очі, тим гордіше бадьорився перед ним підмайстер, тим прикрішими та

згіднішими словами ганьбив бідолашного робітника. А той неборака по кожнім відказі тільки стискав зуби, брав мовчки під паху свій мішок і втівав, не оглядаючись, немов боявся якоїсь страшної покуси, що так і перла його до поганого діла.

Було це вечером у суботу. Напрасний ¹⁾ дощ захопив мене серед вулиці і я змушений був схоронитися до поблизького шиночку. В шинку не було нікого; брудна, вохка світлиця була слабо освічена одною лямпою, що сумовито гоїдалася на стелі, а за шинквасом дрімала стара, товста шинкарка. Оглянувшись по кутах, я — диво дивне! за одним столом побачив знайомого муляра поруч із своїм завзятим ворогом підмайстром. Перед кожним стояла склянка пива до половини надпита.

— Ну, дай нам, боже, куме! — сказав муляр, стукаючи своєю склянкою о підмайстрову склянку.

— Дай, боже, й вам! — відповів той тоном де-де лагіднішим, ніж на вулиці коло роботи.

Мене зацікавило це дивне товариство. Я казав собі дати склянку пива, сів далеко в другім кінці світлиці в куті за столом.

— Та що, куме, — говорив муляр, видимо змагаючись на силу і на свободний тон, — не добре це, що ти так на мене завзявся, бігме, не добре!

¹⁾ Напрасний — несподіваний.

Говорячи це, він закалатав склянкою о стіл і замовив іще дві склянки пива.

— Та-ж ти, куме, знаєш, що в мене дома, яка нужда! Не треба тобі й говорити. Жінка слаба, заробити не може, а тут я вже, з ласки твоєї, цілий тиждень ані-о!.. Та ще коби то я сам, то вже-би чоловік якось терпів. А то, видиш, слаба жінка, та й ті бідні хробаки, вже ледве лазять, хліба пищать... Серце крається, куме, бігме, що крається! Адже я їм якийсь отець!

Підмайстер слухав цієї бесіди, понуривши голову і хитаючи нею, немов дрімав. А коли шинкарка принесла пиво, він перший узяв склянку, калатнув о муляреву і сказав:

— На здоровля твоєї жінки!

— Дай, боже, щоби й ти не хорував! — відмовив муляр і надпив трохи своєю склянкою. Видно було з його лица, як неохітно його уста тикалися напитуку. Ах, може на нього пішов останній гріш із визиченого перед чотирма днями гульдена, що мав прокормити цілу його нещасну родину аж до ліпших днів. бо другого бог-знає чи де вдасться визичити! А тепер він за останній гріш узявся гостити свого ворога, щоби хоч так задобрити його.

— І ще-ж ти, куме коханий, зваж так на сумління, що я тобі такого зробив? Що в злості сказав тобі нечемне слово?.. А ти-ж мені скільки наговорив! Бігме, куме, не добре так кривдити бідного чоловіка!

Кум, випивши пиво, знов схилив голову і хитав нею, немов дрімав.

— Та вже — заговорив несміло муляр — будь ласкав, у понеділок... тее... Сам видиш, куди бідному чоловікові дітися? Хіба таки на пні пинути з жінкою й дітьми?

— Та що, скажеш дати ще склянку того шуму? — перервав його бесіду підмайстер.

— А, і овшім, і овшім! Гей, ще склянку пива!

Шинкарка принесла пиво, підмайстер випив його і обтер уса.

— Ну, та як-же буде? — спитав тривожно муляр, стараючися взяти підмайстра за руку і дивлячись йому в лице.

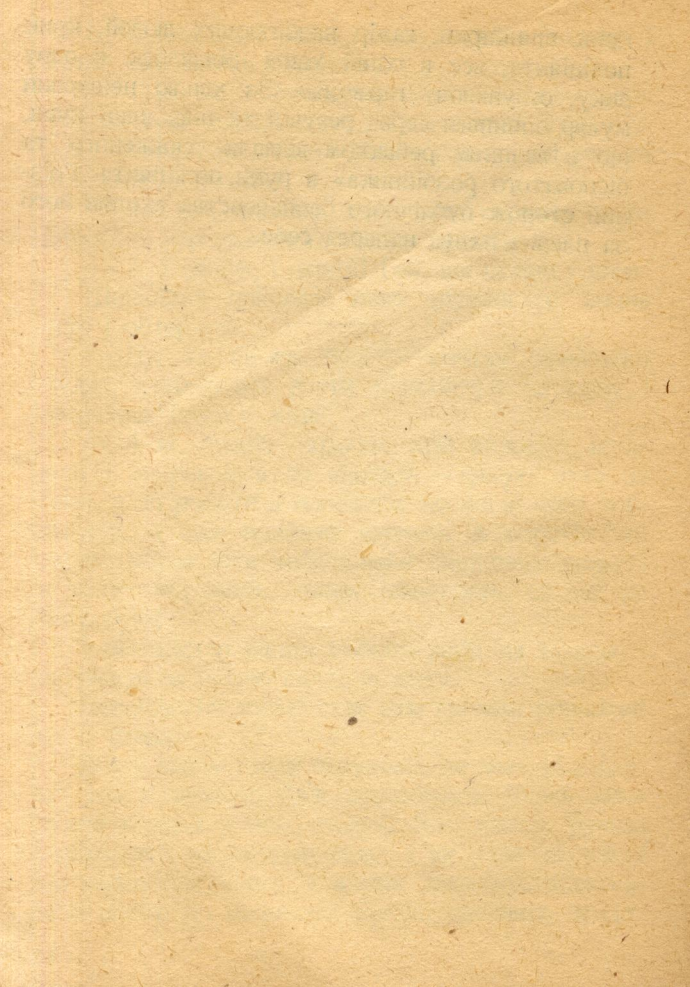
— А як буде? — відповів той холодно, встаючи і збираючися до відходу. — Дякую тобі за пиво, а до роботи в понеділок не маєш чого приходити, я вже прийняв другого. А впрочім (ці слова сказав уже коло самих шинкових дверей) я таких опришків, таких шибеників, як ти, не потребує!

І підмайстер одним скоком вибіг на вулицю і затріснув за собою шинкові двері.

Нещасливий муляр став мов громом прибитий на ті слова.

Довгу хвилю стояв нерухомо, не знаючи запевно, що й думати. Далі прокинувся. Якась дика думка блисла в його голові. Він одною рукою пірвав стіл, за котрим сидів, і як стій відломав від нього одну ногу, а відтак замахнувся відломаною ногою по шинквасі. Брязк, дренькіт, хруст,

крик шинкарки, гамір надбігаючих людей, крик поліціанта, все в одній хвили зіллялося в одну дику, оглушаючу гармонію. За хвилю нещасний муляр опинився серед ревучої та пискливої купи, що з великим рейвахом віддала «скаженого та бісноватого розбійника» в руки поліціанта. Грізний сторож публічного безпеченства вхопив його за плечі і пхнув наперед себе.

ЛІСИ І ПАСОВИСЬКА

ARCH. I. PACCHINELLI

ЛІСИ І ПАСОВИСЬКА

Оповідання колишнього пленіпотента ¹⁾).

Що то крику було в нас за тоті ліси та пасовиська! Як звивалися пани, як нараджувалися, підплачували інженерів та адвокатів, щоби звільнитися від усяких тягарів! Мудрі голови. Вони знали, що хоч цісар дав хлопам волю і скасував панщину, то прецінь як вони не дадуть їм ліса і пасовиська, то хлопа таки мусить або погибати на пні або до них «прийдіте поклонімося», — а тоді верне знов панщина, хоч трохи в иншій свиті, але для хлопа через то зовсім не лекша.

І гадаєте, що в нас не вернула панщина? Прийдіть лишень та подивіться до нашого села, самі переконаєтеся. Правда, атамани і окомани не їздять уже по-під вікна з канчуками, на панським подвір'ю нема вже тої дубової колоди, на котрій бувало що-суботи відбувалося «гуртовне палкування»; але поглядіть лишень на людей, поговоріть із ними! Чорні як земля, нужденні,

¹⁾ Пленіпотент — уповноважений.

хати пообдирані, старі, поперехилювалися на боки. Плотів трохи-що й зовсім нема, хоч ліс довкола села, як море; приходиться людям обкопувати царину ровами та обсаджувати вербами, так як на Поділлю. Худоба нужденна, миршава, та й то рідко у котрого газди й є. А спитайте йдучих із серпами та з косами: «Куди йдете, люди?» — то певно скажуть: «На панський лан жито жати», або «На панську луку косити». А коли ви здивуєтесь, як це так, що вони йдуть до пана на роботу тепер, коли у самих ще нічого й не тикано, а тут гріє, з колоса летить, — то вони хіба похитають головами та скажуть сумно: «Що-ж діяти? Самі то бачимо і серце нам крається, але що діяти! Задовжились ми у пана, а у нього така встанова, що попереду відроби панові, хоч-би ту громові кулі летіли, а вже відтак собі». Це в нас що-року так: у пана зробимо все завчасу і добре і чисто, а наше власне тим часом гине і пропадає в полі. І добре то вимудрував наш пан! У нього ліс — у нас і патичка на обістю нема без його відома! У нього пасовисько — у нас худоба вигибла, витратилась, а решта ходить як сновида. У нього поле справлене, чисте, а наше заросло пирійками, гірчицею та бур'яном, гноїку нема, щоби справити, худібки тяглої нема! А ще що й на тім уродиться, то таки на полі пропадає, бо мусимо пана обробити насамперед, за погоди. І ніколи ми не можемо прийти до хліба, не можемо стати на свої ноги, не можемо вибитись зпід панської руки. А пан тисне, о, тисне що-

сили! Він у нас тепер начальником громадським, його якийсь прислужник писарем, і ціла рада мусить хилитися по їх волі. Бідного не пустить із села ні на заробок, ні на службу, книжки не видасть. «Тут сиди, не рипайся, роби в себе!». А в себе, розуміється, нічого робити, — йди до пана! А пан — бух по десять крейцарів за день у найтяжчий час, і мусиш робити, бо ніде дітися! Оттак-то він прикрутив нас і що-раз ліпше прикручує! Скажіть-же самі, чи треба нам ще, крім того, панщини? Мені здається, що давня панщина з буками і оконами не була така тяжка.

А тепер послухайте, як то він заїхав нас із майки, щоби випроводити в поле і забрати отак у свої руки. Сам я був при тім, то можу вам напевно сказати й кожне слово заприсягнути. Ось слухайте!

Зачалося нещастя наше від конскрипції, знаєте, що була в 59-ім році. До того часу жили ми з паном у добрій згоді. Він нас боявся чіпати, бо знаєте, тоді ще острах був між панами запро тону мазурську різанину. А ми знов його і не потребували чіпати: пасовисько мали, в лісі рубали, так як наші батьки з давен-давна, і все вважали, що то ліс громадський — навіть злісного громадського держали. Аж тут бух — конскрипція. Знаєте, нарід темний, не знає, що до чого, перепудився. Як то наш хлоп, усе боїться, щоби податків не підвищили. Так і тоді: списувати будуть не тільки людей, а й худобу! Вже то без чогось не є.

Аж тут раз у неділю, як то звичайно, вийдуть люди з церкви, постають на зарінку раду радити. Там і війт накази які голосить, другі про жнива балакають... Аж тут пан... «Так і так, панове громада, важна справа, конскрипція. Я ваш приятель, я тепер такий самий хлоп, як і ви. Знаєте, цісар порівняв нас усіх, тепер нема вже панів»... Ну, просто сказавши, почав нам гнути харамана. Ми роти порознімали, що то, перший раз чуємо від нашого пана людське слово! — «Так і так,— говорить він далі,— важна справа конскрипція. Чия ласка, прошу до мене, маю щось важного сказати, як вам треба бути при тій конскрипції». Та й посунув наперед, до двора. А ми всі, скільки нас не було, лавою за ним. Увійшли на подвір'я. Він став на ганку, озирнувся по людях, а далі викликав кількох старших до себе та й пішов з ними до покою. Стоїмо ми, чекаємо. Вертають наші старці.— «Ну, ну, що пан казав, що за справа?». А старці наші головами сивими похитують, та все мурмочуть: «Так то так, правда й є!». А далі до нас: «Ходім у село, чого тут галас підняли на панськім подвір'ю? Чи тут вам місце до наради?». Пішли ми.

— Знаєте, люде добрі, панове громада,— заговорили наші старці, коли ми знов стали на громадськім зарічку.— що завтра має до нас приїхати конскрипція. Одже-ж то пан наш, дай йому боже здоровля, казав нам остерегти громаду. Вважайте, каже, на худобу! Вони списують худобу і потім наложать на вас від кожної штуки

по ринському податку. Як скажете, що пасете в лісі, то будете й від ліса платити подвійний податок: раз за ліс, а другий раз за то, що пасете. То пан радить зробити так: поперед усього не казати, що пасемо в лісі, а відтак переховати часть худоби в лісі через завтрішній день і при конскрипції подавати менше худоби, ніж маємо. Так, каже, роблять і по других селах. А ліс, каже, як ваш був, так і буде, бо конскрипція нічого не має до ґрунтів.

Порадились, порадились, і урадили послухати пана. Що то дурні. То як у кого було п'ять штук худоби, він три до ліса, а дві лишає на показ; у кого десять штук,—він сім до ліса, а три лишає. Цілу череду худоби з цілого села запакували до ліса, між дебрі та нетри і ждемо спокійно конскрипції. Так тяжко чоловікові приходяться ті податки, а тут ще пан так налякав нас новими буцім-то надвишками, що ми не вагувалися попросту ошукати конскрипцію, щоби тільки як-небудь викрутитися від біди.

На другий день рано десь так у обіда, вже конскрипція в селі. Списують. Ну, ми всі держимося того, що ураджено, подаємо як найменше худоби, відпекуємося від пасення в лісі, ще й тішимося, що так гладко йде діло. Аж ось дійшла конскрипція на послідку і до пана. Де-які люди з цікавості пішли за нею. За малу хвильку прибігають у село, задихані, залякані...

— Що ми зробили — кричать вони. — Тут щось не так, тут щось погано! Чи не підвів

лишень пан нас на яке безголов'я? Він записав не тільки всю свою худобу, але й тоту нашу, що схована в лісі, і комісія поїхала туди!

Ми одебеліли, почувши таке диво. Зараз зібралися гуртом і побігли в ліс. Комісії вже не було. Питаємо пастухів: були, кажуть, пани і наш дідич, щось писали, рахували худобу, але нас ні о що не питалися. Ми до села, говорять нам, що комісія виїхала вже з двора боковою дорогою. Рушили ми за нею, дігнали аж на другім селі. Так і так,—повідіаємо,—то пани нашу худобу рахували в лісі.

— Як то може бути ваша, коли ви самі казали, що більше худоби не маєте, і в лісі не пасете?

— Ми таки так казали, нас пан нарадив.

— Так чого-ж ви тепер хочете? Щоби ми другу конскрипцію у вас робили, чи що? Бувайте здорові! Щось-те собі зробили, то будете мати. Що написано, то пропало. А впрочім ні, вільно вам рекурсувати¹⁾, але кажемо вам наперед, що рекурс нічого вам не допоможе, а тільки ще й самі попадетесь до криміналу за те, що ошукували цісарську комісію.

З тим ми й вернулися. Пропало,—казали ми,—побачимо, що з того буде.

Чекаємо рік, другий — нема нічого. Пан знов у добрі з нами, тільки як коли згадати про кон-

¹⁾ Рекурсувати — подавати скаргу на розпорядження нижчих властей.

скрипцію, то всміхається та й каже: «Ет, жарт та й годі!».

Аж ось на третій рік — чуємо, якась комісія їде в село, пасовисько розмірювати.

— Пек тобі маро,—гадаємо собі —це що, за чим, по що? Пасовисько наше з віку-правіку, по що його розмірювати? Правда, ми послідніми роками оден кусник поділили між громаду і з'орали; гадаємо собі: може то приїхали виміряти, скільки ми з'орали, а скільки ще осталося. А комісія просто до двора; пообідали, а відтак на пасовисько. Розложили мапу, пан сам з ними ходить і показує: от відти тягнеться і доти, а це вони з'орали.

Підійшли ми до тої комісії, кланяємося з далека, далі приступили ближче, знов кланяємося, а комісія ані в той бік. Далі війт осмілився та й каже:

— То, прошу панів, наше пасовисько, на що ви його міряєте і палькуєте? ¹⁾).

— А ти що за один? — питають пани.

— Я війт громадський.

— Ну, то добре,—відповіли вони, та й далі своє роблять. Обпалькували той кусник з'ораний окремо, а решту знов окремо. Ми вже з війтом за ними ходимо і дивимося, але що вони говорять, того не знаємо, бо по німецьки шваргочуть. Далі скінчили і сідають на бричку. Війт за ними, не

¹⁾ Палькуєте — б'єте кілки.

попускається, та все допитує. Тоді один пан стає в бричці і обертається до нас.

— Ви, люде, виділи, як комісія міряла пасовисько?

— Та виділи,— кажемо.

— І виділи, як пальки била?

— І то виділи.

— І знаєте, що онто там,— показав на з'ораний кусник,— то ваше, громадське, а це отту, то панове?

— Га, що, як? — скрикнули ми всі мов попаврені і до комісії. Комісія в ноги.

На другий день женуть наші пастухи худобу на пасовисько, а там панські слуги: «Марш відси, це панське пасовисько, не смій і ногою поступити сюди». Пастухи обернули худобу, женуть у ліс, а там панські злісні й гайдуки: «Марш відси, ліс панський, не смій і за окіп поступити ногою». Пастухи, звичайно, діти, та в плач, женуть худобу назад додому. Гвалт, крик у селі такий зробився, немов хто ціле село підпалив на всі чотири часті.

Що тут робити? Жінки кричать: «Ми з коцюбами підемо і тим панським слугам голови поскіпаємо!». Але старші чоловіки якось уцитькали їх і зараз вибрали кільканадцятьох, щоби їхали аж до Львова до адвоката, зарадитися. Вибрали й мене. Поїхали ми, напитали адвоката, українця, заслуженого, кажуть, і щирого. Прийшли до нього, розповідаємо: така річ і така. «Що-ж»,— каже,— «будемо зачинати процес. Розстарай-

теся свідків, паперів, грошей, а тимчасом заховуйтеся спокійно, бо всяка бунтація тільки пошкодила-би справі».

— Але-ж, паночку,—кажемо ми,—як нам тут заховатися спокійно, коли нема де раз худобу вигнати? Адже без паші худоба на пні погине!

— Га,—каже адвокат,—що-ж я вам можу на то порадити? Як виграємо процес, то пан буде мусів повернути вам усю шкоду, а тепер радьте собі, як можете.

З тим ми й пішли. Зачався процес. Скільки ми грошей на нього видали, бог один знає. Я нарахував самому адвокатові та на стемплі¹⁾ щось звиш сімсот ринських. Громада тяглася з останнього, хоч і як їй то не легко приходилося. Бо ліс і пасовисько осталися в панських руках і ми мусіли більшу половину худоби як стій випродати за півдармо, бо не було чим годувати. Решта товклася—і нині товчеться—то по гусячим зарінку, то по перелогам, то по городах. Сади наші через то понівечились, пасіки позводилися, а худобинка ходить, лиш шкіра та кості.

Сім літ тягнувся наш процес, то так, як-би хто з громади сім літ жили тяг. Зовсім на нінащо звелись ми за той час, але до пана ані ду-ду, завзялися. Пан собі-ж. Вже в яких то ми судах, у яких інстанціях не бували! І в бецирку, і в губернії, і в міністерстві і бог знає куди. І все в однім програємо — рекурсуємо; в другім виграє-

¹⁾ Стемплі—гербові марки.

мо — пан рекурсує, а кінця як нема так нема. Аж нарешті — дочекались ми! Приходить возьний, приносить нам резолюцію з найвищої міністерії. Так і так, щоби полагодити спір між громадою та двором, визначається губерніяльна комісія, котра на місці спірнім має все розглянути, передивити документи, переслухати свідків і видати остаточний засуд. То-ж обі сторони обов'язані того а того дня ставитися на місці спірнім зі всім сьом доказовим матеріялом. Засуд тої комісії буде без апеляції потверджений і виповнений. Ну, подумали ми собі, тепер певно буде наша правда, коли комісія має на місці судити. Тут кожний буде міг скаазти, що знає, кожного вислухають, а в такім разі мусять-же признати, що правда на нашій стороні.

Пан наш, одержавши таку саму резолюцію, дуже щось попівнів і ніс повісив, але далі, видко, щось надумався, сів на бричку та й до Львова. Куди він їздив, не знати, але два наші люди, що тоді були у Львові, розповідали опісля, що виділи його, як возився по місті з нашим адвокатом. Розуміється розповідали аж тоді, як уже було по всьому! Досить того, що по двох чи трьох днях приїхав наш пан зі Львова якийсь уже веселіщий і навіть утішний. Дивимосся ми; але не знаємо, що то має значити.

Навідались і ми до свого адвоката. Втішився дуже. «Виграємо справу», — говорить. — «Я сам», — каже, — «стану з вами на місці спору перед комісією. Але день перед тим прийдіть сюди до

мене: вїйт, пленіпотенти, свідки, привезіть з собою, які маєте папери, що треба перездріти, порадитися. Знаєте, як то перед битвою на війні приготовуються, так і нам треба приготуватися. Приїдьте раненько, то я скажу кожному, що і як хто має говорити, бо, бачите, справа запутана, а з полудня посідаємо на віз та й гайда в село, щоби в означений день рано бути на місці спірнім».

Послухали ми його ради, ще й дякуємо. Зібралися: вїйт, два пленіпотенти і три найстарші господарі в селі, яко свідки, забрали всі старі папери, які де в кого були і поїхали опівночі до Львова, днем перед приїздом комісії до села. Приходимо раненько до адвоката — нема дома, десь вийшов, але зараз прийде, просять зачекати. Чекаємо ми, чекаємо — нема адвоката. Вже десята, одинадцята, дванадцята година — нема. Поголодніли ми, пішли 'д возові дещо перекусити. Прибігаємо по хвилі — ще нема адвоката. Що за нещастя? Вже перша, ба й друга, ба й третя година, — тут-би нам час уже їхати додому, щоби на вечір заїхати, а його нема. Аж далі, десь так коло четвертої йде він.

— Ах, перепрашаю вас, — говорить, — дуже перепрашаю, панове газди, але не моя вина, що я так опізнився, в суді при розправі був, оборона протяглася аж до цієї години. Але то нічого, ми ще все зробимо гаразд. Прошу до мого покою!

— Але може-би ми зараз сіли на віз і поїхали в село, — сказав я. — Го пан могли-би там пере-

глянути папери і навчити нас, що маємо говорити.

— Е, нема чого квапитися,— сказав він,— успіємо заїхати, а перегляд паперів не довго потрібає.

Пішли ми з ним до його покою і посідали. Паперів внесли ціле наруччя. Взяв він тото читати: читає, читає, поволеньки, уважно, деколи нас щось запитається, ми відповідаємо, він знов читає, а тут вже півгодини, ба вже година, ба й друга минула,—він нічого. Ми тут як на терпню сидимо, в'ємося, потіємо, а він усе розпитує нас, мов на протоколі, все папери читає, муркоче,—непорадна година! Вже ми по кілька разів йому набилювали: пора-би їхати. А він усе своє: зараз, зараз! Та й далі до читання. Шоста година вибила, як дочитав. Ну, гадаємо собі, кінець уже тому читанню, поїдемо! Еге, як-би та не так! Як зачне тепер наш адвокат толкувати нам цілий процес від початку, обширно, подрібно, немов-то ми й зовсім, нічого не знаємо. Говорить, говорить, а ми трохи зо шкіри не вискакуємо,—тут таки-би чоловік схопився, плюнув йому в очі і пішов. Та ба, годі! Далі зачав нас навчати, як маємо говорити перед комісією,—і справді мудро навчав!! Така ясна стала нам ціла справа, так добре знав кожний, що йому говорити, що аж любо. Жаль тільки, що коли це навчання скінчилося, вибила дев'ята година. Смерклося зовсім. Він аж тепер мов спостерігся, а тут ще й гриміти почало.

— Овва, а це що такого, вечір уже? — сказав він, озираючись.

— Таже вечір,— відповіли ми, мов осуджені.

— Що-ж тепер діяти? Як їхати?

— Або я знаю,— відказав я. — Тепер трудно їхати, дорога недобра, та й воно далеко досить, лісами!..

— Самі не знаємо, що діяти! — відказали наші люди.

— А на котру годину завтра має приїхати комісія.

— На десяту рано.

— На десяту? Е, то байка: переночуйте ви тут, а завтра ранесенько повстаємо і курнемо в село так, що аж закуриться. На восьму будемо там. Оттут йдіть, зараз коло моєї хати шинок є. Там переночуєте, а завтра, пам'ятайте, не опізніться, я буду ждати на вас.

Що робити! Раді не раді — пішли ми. Шинкар уже мов і надіявся нас.

— Чи ви від пана адвоката? — питає.

— Ая.

— Ну, ну, ходіть, найду для вас місце, ночуйте здорові! А може ще потребуєте чого?

— Та дайте по порції горілки, ліпше буде спатися.

Випили ми, полягали в божий час і відразу поснули, як дерево. Чи довго ми так спали, бог знає. Досить того — пробуджуюся я — день білий. Зриваюся до вікна, дивлюся на сонце — вже геть з полудня. Гляджу довкола — всі наші газди

сплять, як дерево. Що це такого? Чи то сон, чи ява? Скрикнув я що-сили,—ні, це не сон! Вони посхапувалися і собі-ж до вікна. А це що? З полудня вже? Невже-ж ми так довго спали? Припадочку нещасливий! В'ємося, мов пи-скорі посолені, а тут в голові кожному шумить, кості всі болять, мов поламані! Кличемо шинкаря: скільки вам належиться за нічліг? — Не много, лише шість ринських.— Як? Що? Яким світом? — А він злодюга, видячи, що нам квапно діється, що ми тут розщибаємося та аж чуби гриземо з нетерплячки, став собі в дверях та тільки всміхається, бороду погладжуючи. — Так у мене всі гості платять!

Декотрі з наших зачали з ним торгуватися, але де там, ані слова не дає собі сказати. Вергли ми йому гроші скільки хотів, та й далі, до адвоката. Прибігаємо — нема дома, рано ждав-ждав на нас, а далі сам поїхав, велів, щоби ми як найшвидше поспішали за ним. А папери наші? — Папери лишив, ось вам ваші папери! — От так маєш! Поїхав, а паперів не брав. Що з нами тоді робилося, то й погадати страшно! Що то, гадаємо собі, там десь уже без нас справу розсудили, громада програла, що нам люди скажуть? Яка нужда чекає нас на далі? Ми немов наперед бачили того, що нас чекало, та й тоді вже не трудно було й бачити все те наперед!

Пігнали ми додому, та й просто не в село, а на пасовисько. Нема нікого. До ліса. Нема нікого. А тут вже швидко вечір буде. Ми до двора — в

дворі співи, сміхи, гостина, музика — це пан комісію гостить. Глядимо ми, є і наш адвокат у покою, червоний, веселий, говіркий. Скільки проклять у тій хвилі на нього впало, то певно в своїм життю стільки склянок вина не випив! Ми вже чисто подеревіли, не говоримо нічого, не розпитуємо ні про що, — бо і на що? Самі знаємо, що наше нещастя готове. Мов стовпи які, ми поставали на ганку, стоїмо, чекаємо, а самі не знаємо, на кого та й за чим. Пани якимось побачили нас, підняли регіт у покою, але до нас ніхто не виходить. Панські слуги йдуть по-при нас, також сміються, кепкують собі, поштуркують нас, але до нас ані слова. Панські пси приходять, обнюхують нас, де-які загарчать, а де-які й таки тихо відійдуть. А ми нічого, стоїмо, як неживі. Вже смерклося, в покоях запалало світло, пани і пані почали виводити якихось пісень, на дворі почав дощ кропити, а ми стоїмо все на ганку, з очима, вліпленими в ті яріючі шиби, з дрожею в тілі і розпучкою в серці.

Аж ось, нарешті, пізно вже вночі, відчинилися двері і почали один за другим викочуватися пани до своїх бричок. Насамперед пани від комісії. Переходячи по-при нас, найгрубший з них став, позирнув на нас грізно і каже:

— Ви що за одні?

— Тутешні.

— Чого потребуєте?

— Що з нашим процесом сталося?

— З вашим процесом? То ви аж тепер при-

ходите о тім довідуватися? П'яниці погані! Ви варті пасовиська, ви варті ліса? А торби жебрацької не ласка? Ідїть-же додому і не смійте о тім і споминати! Минулися роки, як добро розпирало боки! Пропали, Йване, гроші!

Вся комісія зареготалася, сіла на брички та й поїхала. За комісією надійшов наш адвокат, крадучись як злодій, змішаний, ніби п'яний.

— Га, ви тут, ви тут? — лепотів він. — Ждав на вас, їй-богу ждав, чому не приходили?

— А багато вам наш дідич заплатив, щоби ви нас спинили в місті, поки тут комісія розсудить на його хосен?

— Що? Як? Га! Образа гонору!.. — лепотів він, сідаючи на бричку, і курнув що духу з двора.

— Щоби ти собі голову зломив! — проговорили ми в слід за ним. Та й то дармо: не зломив голови, собака!

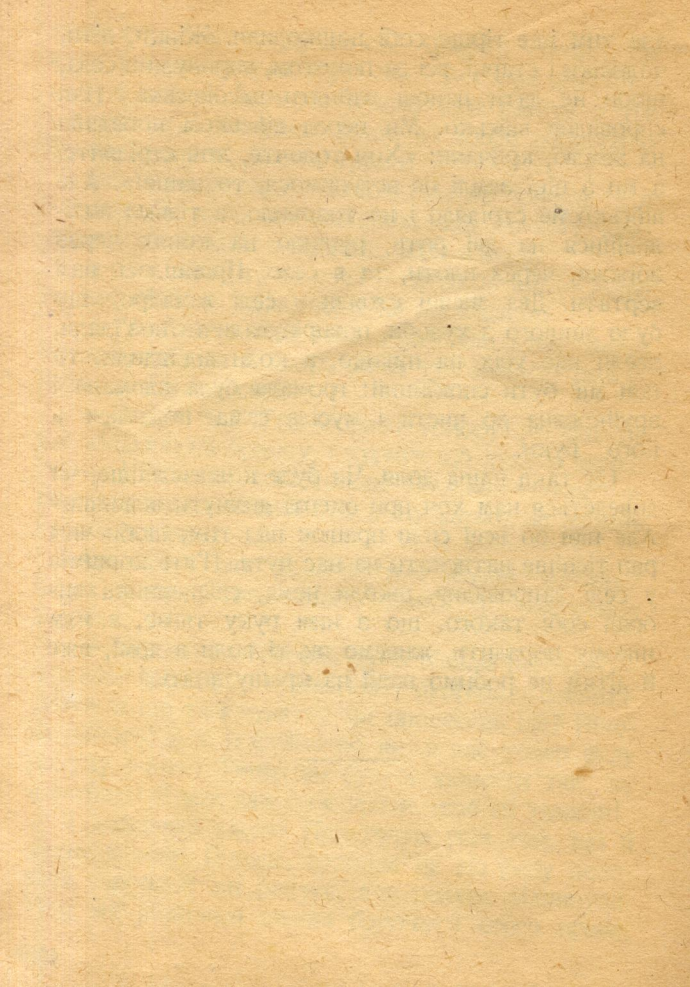
Аж ось і пан наш раптом немов уродився перед нами. Стояв, похитуючись у отворених дверях.

— Ге-ге-ге, — говорив він з п'яним реготом, — панове громада, обивателі, бургери, пленіпонтенти, а що там чувати? Як процесець іде? Нічого, нічого! Але постійте-но ви, я вас тепер буду розуму вчити! Тепер ви будете скакати так, як я заграю! Я вам дам себе знати, щоб ви тямили!

І додержав слова! Прикрутив усіх так, що й дихнути годі! Правда, громада не відразу подалася. Зробили ми рекурс, але рекурс відкинули. Тоді ми рішилися силою боронити свого права,

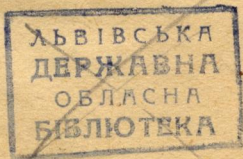
але тим іще гірше собі пошкодили. Жінки, діти, чоловіки і старці, всі за покотом, виринули з села, щоби не дати панові зайняти пасовиська. Пан спровадив військо. Ми перед військом попадали на землю, кричачи: «Хоч толочте, хоч стріляйте, а ми з цієї землі не вступимося, то наше!». Але військо не стріляло і не толочило, а тільки поділившись на дві роти, рушило на конях через збіжжя, через плоти, та в село. Прийшлося нам вертати. Два місяці стояли в селі жовніри, що було ліпшого з худоби, повирізували та поз'їдали, звели нас усіх на нінащо, а коли від'їздили, то пан міг бути спокійний: громада була зломана і зруйнована до чиста і мусіла сама податися в його руки.

От така наша доля. Чи буде колись ліпше, чи доведеться нам хоч при смерті дихнути вільніше? Але пан зо всеї сили працює над тим, щоби чим раз тісніше натискати на нас пута. П'ять коршмів у селі запровадив, школи нема, священника вибрав собі такого, що з ним руку тягне, а нам нікому порадити, живемо як ті воли в ярмі, вже й дітям не робимо надії на кращу долю...

ЗМІСТ

	СТОР.
Добрий заробок	5
Муляр	17
Ліси і пасовиська	29

31.882

$\Phi \frac{I}{A-559}$

31.882

Ф $\frac{I}{4-559}$

Л. Франко

Добрый
заробок